

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто особливості функціонування та сучасного стану виробничої діяльності фермерських господарств області, підвищення їх економічної ефективності через покращення якості продукції. Визначено комплекс заходів, що сприятимуть ефективному розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: рентабельність, державна підтримка, диспаритет цін, інфраструктура, аграрний ринок.

J. I. KOSTECKI

Ternopil National Economic University

N. B. PUKHALSKY

Buchatskiy Institute of Management and Audit

FUNCTIONING OF FARMING ENTERPRISES: PRESENT STATE, PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract – The article deals with the peculiarities of functioning and the current state of production activity of the region's farming enterprises, increasing their economic efficiency by improving product quality. Set of activities are defined that will promote the development of domestic agricultural enterprises and increasing of their competitiveness.

Key words: profitability, government support, disparity in prices, infrastructure, agricultural market.

Постановка проблеми. В період інтеграції економіки України до світової системи без передового досвіду функціонування різних за формою і змістом приватних сільськогосподарських підприємств, особливо на регіональному рівні, коли відсутні чіткі нормативні акти та методичні рекомендації, трудно визначитись в прогнозуванні діяльності соціально – економічних перекосів в розвитку фермерства.

Процеси, що відбуваються в аграрному секторі економіки не супроводжуються адекватним формуванням внутрішнього аграрного ринку, створенням вигідного економічного середовища для сільськогосподарських товаровиробників, не відповідають вимогам ринку ціноутворення, довготерміновому кредитуванню, страхуванню ризиків, формуванню дійового земельного законодавства. Тому необхідно на державному рівні забезпечити запровадження ефективних механізмів підтримки та фінансового оздоровлення фермерських господарств шляхом удосконалення податкової політики, стимулювання інноваційних засад та вирішення проблем формування інфраструктури внутрішнього ринку сільськогосподарської техніки та ресурсів [1, 3, 4].

Аналіз останніх досліджень. Проблема організації та підвищення ефективності функціонування фермерських господарств висвітлені в працях багатьох вчених, серед яких наукові праці Гайдуцького П.І., Крапки Л.П., Кропивки М.Ф., Лупенка Ю.О., Месель-Веселяка В.Я., Присяжнюка М.В., Прокопа І.В., Саблука П.Т., Супіханова Б.К., Чухко А., Шпичака О.М., Юрчишина В.В. та ін. Однак значна частина питань, пов'язаних з дослідженням ефективності функціонування фермерських господарств, їх ролі та місця в аграрній економіці залишаються не вирішеними.

Метою статті є аналіз розвитку фермерських господарств у регіоні, оцінка стану виробничого потенціалу, окреслення шляхів підвищення їх економічної ефективності.

Вклад основного матеріалу. Глобальні економічні перетворення, які проходять в агропромисловому комплексі, викликають потребу у постійному пошуку найбільш ефективних форм господарювання, методів цілеспрямованого впливу на господарюючі суб'єкти, створення відповідної ринкової інфраструктури [5, 7]. Повільне зростання кількості фермерських господарств з 1995 р., обумовлене причинами, що перешкоджають їх розвитку. Це викликано відсутністю удосконалення всієї нормативно-правової і економічної бази фермерського укладу, недотриманням і порушенням прийнятих законодавчих норм пов'язаних з організацією цих господарств тощо. Проблемою підвищення ефективності розвитку фермерства Тернопільщини є їх недостатня державна підтримка, незважаючи на те, що розмір її в останні роки дещо зріс, як за рахунок бюджетних так і за позабюджетних джерел, однак в цілому вона ще досить мала і неефективна [8, 9].

Тривалий диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію теж сковує ініціативу фермерів і інших дрібних сільгоспвиробників. Наприклад ціни на сільгосппродукцію протягом останніх років збільшилися на декілька відсотків, тоді як на техніку і енергоносії – в рази. Названі чинники, ряд інших причин відіграли і продовжують відігравати негативну роль в розвитку фермерського виробництва. У результаті число фермерських господарств з 1995 р. збільшилось лише на 24 одиниці і склало на кінець 2012 р. – 787 од. (табл. 1). Разом з тим, не дивлячись на екстремальні умови, що склалися для фермерських господарств, виробництво в них продовжує зростати. Це проходить переважно за рахунок укрупнення фермерських господарств (із 15,2 га сільськогосподарських угідь в середньому на господарство в 1995 р. до 96,8 га в 2012 р.), підвищення їх технічної оснащеності, удосконалення технології і інших чинників.

Таблиця 1

Основні показники розвитку фермерських господарств Тернопільської області [6]

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р., %	
							2010	2011
Кількість господарств, од.	753	696	656	273	760	787	101,8	103,5
Площа с/г угідь – всього, тис. га	11,5	22,9	40,2	68,8	73,2	76,2	110,7	104,0
в т.ч. ріллі	11,2	22,3	39,5	67,0	71,9	74,9	111,8	104,1
Виробництво валової продукції – всього (у постійних цінах 2010 р.) млн грн, в т.ч.:								
– рослинництва	44,5	45,5	130,4	285,0	404,0	395,4	138,7	97,8
– тваринництва	38,2	44,2	127,1	275,1	387,3	375,4	136,4	96,9
Валова продукція, % до загального обсягу в галузі:								
– рослинництва	0,7	0,9	2,5	4,9	5,5	5,0	102,0	90,9
– тваринництва	1,1	1,4	4,0	7,1	7,2	6,4	90,1	88,8
Частка виробництва основних с/г культур у галузі:								
– зернові культури	0,2	0,1	0,2	0,5	0,9	1,0	200,0	111,1
– зернові культури	1,4	2,4	7,0	8,3	8,7	8,2	98,7	94,2
– цукрові буряки	2,3	2,9	4,1	14,5	11,2	8,6	60,5	76,7
– картопля	0,2	0,8	2,4	5,4	5,6	5,4	100,0	96,4
– овочі	0,4	0,4	0,4	1,7	2,6	1,6	94,1	61,5

Важливим показником, що характеризує ефективність діяльності фермерських господарств є питома вага цього сектора у сільськогосподарському виробництві. В останні роки спостерігається тенденція зростання виробництва валової продукції фермерських господарств, хоча їх не можна віднести до великотоварних.

Основним напрямом діяльності фермерів є розвиток рослинництва. На продукцію рослинництва в 2012 р. припадало 94,2 % валової продукції виробленої фермерами. В основному фермери області займалися вирощуванням зернових і технічних культур. Частка виробництва фермерськими господарствами зернових культур у 2012 р. становила 8,2 від валових обсягів по області, зокрема фермери зібрали 21,5 % гречки, 9,9 % – пшениці, 8,8 % – ячменю, 5,4 % кукурудзи на зерно. Досить вагомим був вклад фермерських господарств у виробництві цукрових буряків (фабричних), питома вага яких в загальному обсязі по області в 2012 р. склала 8,6 %. Ними вироблено валової продукції на суму 395,4 млн грн (у постійних цінах 2010 р.) проти 2010 р. вона зросла на 110,4 млн грн або на 38,7 %, однак це менше проти 2011 р. на 2,2 %. Фермерськими господарствами отримано 44,9 млн грн прибутку, що менше 58,7 млн грн проти минулорічного показника, рівень рентабельності теж знизився із 22,8 % у 2011 р. до 9,4 % у 2012 р.

Тваринництвом займається 50 фермерських господарств, що складає лише 6 % усіх діючих. На кінець 2012 р. у цих господарствах налічувалось 0,5 тисяч голів великої рогатої худоби та 7,4 тис. голів свиней. За рік, що минув фермери області виробили 1159 т. м'яса (в забійній вазі) та 475 т. молока. У загальному виробництві продукції тваринництва ці господарства відіграють незначну роль. Фермери виробили за вказаний період лише 10,2 % м'яса та 1 % молока, виробленого сільськогосподарськими підприємствами [6].

Однією з причин такого стану є недостатнє забезпечення фермерських господарств сільськогосподарською технікою. На кінець 2012 р. у фермерських підприємствах нараховувалось 612 тракторів (на 65 од. більше, ніж у 2011 р. проте на чотири одиниці менше, ніж 2005 р.), 178 зернозбиральних (на 13 од. більше) та 33 бурякозбиральних комбайнів (на дві одиниці більше). За рік у фермерських господарствах збільшилась кількість сівалок на 20 одиниць, кількість жаток валкових залишилось на рівні 2011 р. На наш погляд, оновлення матеріально – технічної бази фермерських господарств – це одне з найактуальніших та болючих завдань сьогодення, оскільки оновлення виробничо-технічного потенціалу гальмується через обмеженість інвестицій в галузь, нестачі власних джерел фермерів та високі кредитні ставки. Неможливість більшості фермерських господарств придбати нову техніку і матеріальні ресурси в достатній кількості свідчить про те, що самостійно без жодної підтримки ззовні сільське господарство не може вийти з кризи. В даний час склались парадоксальні протиріччя між національними інтересами розвитку сільського господарства на високомеханізованій технічній основі (агрохолдинги) і неможливістю вирішення даного завдання без росту інвестицій у господарську реальність інших сільгоспвиробників.

Сьогодні дрібним і середнім господарствам дедалі складніше виробляти конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію, використовуючи винятково традиційні методи технології виробництва та збуту продукції. Тому для успішного виходу вітчизняної сільськогосподарської продукції на світові ринки існує ряд шляхів розвитку. Один з них є агрохолдизація сільськогосподарської діяльності, саме його обрали українські підприємці за основний, скориставшись тим, що в сучасних економічних дослідженнях проблемам еволюції аграрних корпоративних структур (в основному на прикладах діяльності агрохолдингів) приділяють дедалі більше уваги, як правило, у контексті інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного сектору. У провідних наукових центрах, державних установах немає єдиної думки стосовно перспективності розвитку агробізнесу шляхом тотальної корпоратизації сільськогосподарських підприємств за рахунок активізації діяльності агрохолдингів.

У зв'язку з переходом України до ринкової економіки в аграрному секторі почали відбуватися трансформаційні процеси, спрямовані на приватизацію землі, засобів виробництва та формування нових органі-

заційно-правових фермерських господарств, господарських товариств, приватних підприємств, виробничих кооперативів та підприємств інших форм господарювання. Водночас створені умови для розширення земельних ділянок особистих селянських господарств за рахунок приєднання раніше одержаних у процесі реформування КСП, сприяли тому, що близько половини з них за характером діяльності набули статусу нефомальних фермерських господарств – агрохолдингів. На сьогодні, агрохолдинги стали лідерами на вітчизняному ринку сільськогосподарської продукції і займають відчутне місце на світовому ринку. Відомо, що функціонування агрохолдингів має ряд як позитивних, так і негативних характеристик.

Результати діяльності таких структур свідчать що їхній значний вплив на економіку країни, а масштаби залучення сільськогосподарських земель до господарського використання – про необхідність державного регулювання процесу їх створення та функціонування.

Дослідження економічних аспектів діяльності агрохолдингів такі позитивні характеристики: значна інвестиційна привабливість більшості агрохолдингів; висока привабливість агрохолдингів у плані їх кредитування комерційними банками порівняно із іншими сільськогосподарськими товаровиробниками інших організаційно – правових форм господарювання завдяки наявності ліквідного заставного майна; замкнутий цикл виробництва тощо. Разом з тим, не варто вважати агрохолдинги основною організаційно-правовою формою господарювання у сільському господарстві. Основний недолік таких форм господарювання в можливому відпливі капіталів із сільського господарства, що призведе до розмежування агрохолдингів.

До інших недоліків агрохолдингів можна віднести: зростання рівня безробіття серед сільських жителів у зв'язку з витісненням трудомістких видів сільськогосподарської продукції, переходом на моновиробництво і використання вузькопрофільної сільськогосподарської техніки; відмову більшості агрохолдингів від розвитку тваринницької галузі, що призводить до вимушеної заміни органічних добрив на мінеральні, внаслідок чого в ґрунт потрапляє ряд небезпечних речовин, які забруднюють водні ресурси сільських територій; недотримання сівозмін, раціональної структури посівів та заходів щодо меліорації земель, що спричиняє виснаження земельних ділянок, неконтрольоване використання ГМО у виробництві сільськогосподарської продукції, використання отрутохімікатів та пестицидів, що впливає на екологію сілких територій. Проте, однією з головних причин такого стану аграрного виробництва і, зокрема, фермерського поряд з нестачею фінансових коштів, відсутністю прогресивних індустріальних технологій та засобів праці є недостатнє залучення інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх. У 2012 р. в сільське господарство, мисливство, лісове господарство та пов'язані з ним послуги в області було спрямовано інвестиційного капіталу та суму 10,9 млн дол. США, що становить 16,9 % до загального обсягу усіх іноземних інвестицій [2].

Інвестиційний процес в агропромислового комплексі знаходиться в стані затяжної кризи. Обсяги іноземного інвестування в сільське господарство незначні, які спрямовані переважно в харчову промисловість області. Економічний розвиток АПК потребує проведення державної політики залучення іноземних інвестицій на сьогодні в області використовується надто обмежена кількість способів і шляхів залучення іноземних інвестицій. Домінуючим, на наш погляд, можуть стати реструктуризовані фермерські господарства.

Для залучення іноземних інвестицій в сільське господарство слід активізувати дію усіх важелів економічного регулювання інвестиційної діяльності. Зокрема, економічно обґрунтувати і визначити пріоритети у розвитку фермерських господарств на даному етапі, створити економічні та правові основи для збільшення необхідних обсягів іноземних інвестицій, забезпечити захист прав власності іноземними інвесторам, поліпшити інфраструктуру інвестиційного ринку.

Для Тернопільщини найбільш ефективними можуть бути малі та середні фермерські господарства, які повинні функціонувати згідно з законами ринку. На підприємствах галузей переробної і харчової промисловості АПК передбачається організація виробництва продуктів харчування при колективній формі господарювання. Такі виробництва на основі підприємництва планується створити та ввести в експлуатацію на рівні стандартів, що гарантуватиме конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Ці новостворені об'єкти підприємницької діяльності в області повинні залучати іноземні інвестиції.

Висновки. З викладеного можна зробити висновок, що стратегічним завданням агропродовольчої політики держави в економічній сфері є насамперед формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва здатного забезпечувати продовольчу безпеку та нарощування експорту окремих видів сільськогосподарської продукції і продовольства. Безпосередньо у фермерських господарствах для припинення спаду виробництва, зокрема в галузі тваринництва терміново потрібно реалізувати наступні заходи:

- провести фінансове оздоровлення галузі, в тому числі реструктуризація заборгованості сільськогосподарських товаровиробників бюджетом усіх рівнів, державних позабюджетним фондам, постачальникам паливно-енергетичних ресурсів;
- прискорити розробку та впровадження нових механізмів господарювання, які б забезпечували адаптацію підприємств до ринкових умов;
- створити економічні умови оптимізації цінових співвідношень між продукцією сільського господарства та інших галузей економіки країни;
- провести кооперування фермерських господарств в галузі фінансів;
- створити оптимальні за розмірами фермерські господарства 1,6–2,5 тис. га, де можна ефективно використовувати сільськогосподарську техніку:

– забезпечити мобілізацію державних кредитних ресурсів та створити відповідні умови для залучення приватних інвестицій у виробництві сільськогосподарської техніки, розширення лізингу на сприятливих умовах;

– домогтися створення невеликих сільськогосподарських спільних підприємств, що являють собою найбільш усталену форму іноземного інвестування в АПК України.

Література

1. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. С. Лупенко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. www.oda.te.gov.ua.
3. Присяжнюк М. Про необхідність і напрям поглиблення аграрної реформи / М. Присяжнюк, П. Саблук, М. Кропивко // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 4–16.
4. Прокопа І. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К. : 2011. – 240 с.
5. Саблук П. Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектора / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 7–8.
6. Сільське господарство Тернопільської області за 2012 рік : статист. збірник. – Т. : Тернопіл. ГУС, 2013. – 218 с.
7. Супіханов Б. К. Про підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва в сучасних умовах / Б. К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 3–8.
8. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – К. : “Преса України”. – 2010. – № 1. – С. 4–13.
9. Юрчишин В. В. Селяни України: про себе і про них / В. В. Юрчишин. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 45–46.

References

1. Hayduts'kyu P. I. Ahrarna reforma v Ukrayini / P. I. Hayduts'kyu, P. T. Sabluk, Yu. S. Lupenko. – K. : NNTs IAE, 2005. – 424 s.
2. www.oda.te.gov.ua.
3. Prysyzhnyuk M. Pro neobkhdnist' i napryam pohlyblennya ahrarnoyi reformy / M. Prysyzhnyuk, P. Sabluk, M. Kropyvko // Ekonomika Ukrayiny. – 2011. – # 4. – S. 4–16.
4. Prokopa I. V. Hospodarstva naseleण्या v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi i sil's'komu rozvytku / I. V. Prokopa, T. V. Berkuta ; NAN Ukrayiny ; In-t ekon. ta prohnozuv. – K. : 2011. – 240 s.
5. Sabluk P. T. Rozvytok instytutsiy udoskonalennya mekhanizmu reformuvannya ahrarnoho sektora / P. T. Sabluk // Ekonomika APK. – 2010. – # 10. – S. 7–8.
6. Sil's'ke hospodarstvo Ternopil's'koyi oblasti za 2012 rik : statyst. zbirnyk. – T. : Ternopil. HUS, 2013. – 218 s.
7. Supikhanov B. K. Pro pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ahrarnoho vyrobnytstva v suchasnykh umovakh / B. K. Supikhanov // Ekonomika APK. – 2008. – # 5. – S. 3–8.
8. Chukhno A. Suchasna finansovo-ekonomichna kryza: pryroda, shlyakhy i metody yiyi podolannya / A. Chukhno // Ekonomika Ukrayiny. – K. : “Presa Ukrayiny”. – 2010. – # 1. – S. 4–13.
9. Yurchyshyn V. V. Selyany Ukrayiny: pro sebe i pro nykh / V. V. Yurchyshyn. – K. : NNTs IAE, 2011. – S. 45–46.

Надіслана/Written: 26.05.2014 р.
Надійшла/Received: 29.05.2014 р.
Рецензент: д.е.н., проф. О. О. Орлов